

սէրէն՝ գեղեցկութեան փոխուող, Սիրելի այդպէս կը նշանակէ ա'լ չկարենալ ըսել ո'ւր կը վերջնայ առաջի մը ճառագայթը, և ուր կը սկսի համարյոյր հասարակ մըտածումի մը: Այդպէս սիրելի է հասնիլ այնքան մօտ Աստուծոյ որ հրեշտակներն ու նենան քեզ, Այդպէս սիրելի է գեղեցկացնել միասին նոյն հոգին որ կը դառնայ քիչ քիչ միակ հրեշտակը որուն մասին կը խօսի Սվիտէն Պօրկ: Այդպէս սիրելի է գտնել ամէն օր գեղեցկութիւն մը նոր այդ խորհրդաւոր հրեշտակին մէջ, և ընթանալ միասին բարութեան մը մէջ հետզհետէ աւելի կենդանի և աւելի բարձր: Որովհետեւ կայ նաեւ մեռած բարութիւն մը կազմուած անցեալէ. բայց ճշմարիտ սէրն անօգնող կը դարձնէ անցեալն և կը ստեղծէ իր մատուցումով անսպառ ապագայ մը բարութեան՝ անարցունք, բախտաւոր: Այդպէս սիրելի ազատագրել է իր հոգին, գառնալ՝ ազատագրել հոգին չափ գեղեցիկ: «Եթէ այս տեսարանին քեզի պատճառած յուզումի մէջ չես յայտարարեր անոր գեղեցկութիւնը, և, եթէ սուզելով ակնարկդ քու իսկ մէջդ, տակաւին չես զգար հրապոյրը գեղեցկութեան, զուր տեղ պիտի փնտռէիր, այդ տրամադրութիւնով, իմանալի գեղեցկութիւնը. որովհետեւ պիտի փնտռէիր զայն տգեղութեան և ապականութեան ճամբով: Ահաւասիկ թէ ինչու մեր խօսքը չ'ուղղուիր բոլոր մարդոց: Բայց, եթէ քու մէջդ ճանցած ես գեղեցկութիւնը, կրթէ դուն քեզ իմանալի գեղեցկութեան վերջիշտապումով...»:

Թեգմ. ՊԱՐԳԵՒԻ
Երեսուցեմ

M. MAETERLINK
(Le Trésor des Humbles)

ԿՐԹՆԱՊԱՏՄԱՆԿԱՆ

Ն Ա Ր Ե Կ Ը

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ինչպէս ըսինք, Միջին դարու ընդհանուր ուղղութիւններէն մին էր ամէն ինչ Ս. Գրքին վերագրել: Նարեկացին սակայն Ս. Գրքին կը դիմէ մտածման պէտքէն աւելի պատկերացման նպատակներով: Անձնական դրութեան մը կնիքը գտնելու նարեկի մէջ, հակառակ որ ան չատ լաւ գիտէ ընթացիկ վարդապետութիւնը: Մըտածման այս հետեականութիւնը վերագրելի է մէկ կողմէն Ս. Գրքի ճնշումին և միւս կողմէ իմաստասիրութեան մը զգալի պակասին, որ ընդհանուր է հայ մտքի պատմութեան մէջ: Քաղաքական մեր ճակատագիրը գուցէ գոյախառն պատճառներէն մին է որ մենք անհաղորդ մնացած ըլլանք այդ կարգի որոնումներուն, և բաւականաճառք միայն նման դրութիւններու ծանօթ ծանօթացումներով, և անոր բարոյական կիրարկումներէն:

Սակայն պէտք չէ մոռնալ որ յոյն և լատին հայրապետները նոյն այդ գիրքերէն մեկնած են, հասնելու համար կառուցումներ, որոնք իմաստասիրութիւն մը, բնագիտական ամբողջութիւն մը կը համարեն: Նարեկի աղօթքները կառուցումներ ըլլալէ աւելի, իրենց հաստատական մասերով ընդհանուր յղացման մը կարելիութիւնները ըլլալ կը խոստանան: Ինչ որ աւանդութիւնը, ցեղային նկարագիրը, անձնական փորձառութիւնը կը գրգռեն իր բացառիկ իմացականութեան մէջ, ինչ որ պատմութիւնն ու չըրապատը կ'աւելցնեն, Նարեկացին անոնց կը դիմէ և անոնցմէ կը յօրինէ իր աղօթքները:

Որքի մասերէն ամէնէն կարեւորը մտածման ընդհանուր նոյնութիւնն է, սակայն ասիկա մտածումները չկարենալ երեսնէն չի բխի՝ այլ խիտ ու թանձր մտա-

սեւեռումէն, որ Նարեկացիին է ամբողջ հատորին մէջ, Եւ սակայն հակառակ օտոր տարողնուած իր մտածումներն ու համեմատական պատկերները չեն յաջողիր զբերել տալու ընդհանուր գործի մը պատկանաւորը: Անհամեմատօրէն գեղեցիկ են աւնոնք իրենց մասերուն վրայ՝ և առանձին իրենց խորացումներուն մէջ, իրրեւ վիճակ և բանաստեղծական սլացք ու հեռապատկեր, կը տողուն էջ առ էջ կարելի գեղեցկութեամբ և հրապոյրով: Ու տակաւին այդ վիճակները երբեմն կը տարուին մեծ ու պատկառելի ուժգնութեամբ գործադրութիւններու: Ատկէ՝ անհաւասարելի հարսութիւնը մանրամասնութեանց, երանգի ու աստիճանի, որոնք վիճակներու շուրջ կը համախմբուին: Այդ է պատճառը որ էջեր էջերու կը հակադրուին, պատմութիւններ տողերու կը վերածուին և տողերը համակերպին ալիքներու նման կը լայնանան անդադար: Սակայն հոս պէտք է շփոթել խորքը թէքնիքին հետ, որուն գիրազանց շնորհը ունի Նարեկացին:

Սակայն անհրաժեշտ է գիտնալ թէ զիրքը հակառակ որ տրամագծօրէն կը բաժնուի մեր դասական հայերէնէն, իր լեզուն է և արտայայտութեան խիզախ ու անորակելի կողմերով, միայն իր ձեւին չէ որ կը պարտի տին հմայքը՝ զոր ան յաջողած է պահել դարերով մեր ժողովուրդի հոգիին ու մտքին վրայ:

Մութ է իր ոճը, և Նարեկացին կարծես չի մտահոգուիր մտածումներու այս ձնշումէն: Մտքին ներկայացող ամէն պատկեր ու թելադրանք անկիւք բառերուն կը վստահի՝ անհաւասարելի հեռորդութեամբ: Նրբեմն այս վիճակին վրայ կու գան աւելնալու բառերուն ձայնական բնաւորութիւններն ու պատկերները, որոնք զուգադրութիւններով զիրար կ'առաջնորդեն ու կը դիզուին պարբերութիւն առ պարբերութիւն, և Նարեկացին չ'անդրադառնար այս ամէնուն և կ'ընդունի եկածը: Այս պարագան պատճառ կը դառնայ որ իր նախագատութիւնները ըլլան ըսպառազէն ինչպէս անթափանցելի անտառ մը: Յետոյ քանի մը բաներ մէկ անգամէն ըսելու իր նախախրութիւնը, լեզուն խոշտանգելու աստիճան, իրարու կը միանան ըստեղծելու Նարեկեան մթութիւնը: Սակայն

պէտք է շփոթել այս մթութիւնը յունաբան գրողներու մթութեան հետ, որ առաւելապէս իմացական նկարագրի ունի, ոչ ալ Մագիստրոսի խրթնութիւններուն հետ, որոնք բառախաղական են:

Այս մթութեան վրայ, զոր կը պատմունանեն հեռորդական առատութիւնը և բանաստեղծական գեղումին թափը, կու գայ աւելնալու կուսակցութիւնը որ մեր գասական գրականութեան տղէտը անուանած են ումնք: Ածականներու, հոմանիշներու, և պատկերներու այս թաւալը մշտապէս գրգռուած զլայնութեամբ մը վրայ որ նաւերկացիին է, ամենամեծ չափերու կը հասնի Նարեկին մէջ: Հեղինակը ենթակայ այս արտակարգ մղումներուն՝ չատ անգամ անտարբեր կը մնայ նոյնիսկ քերականական կանոններու: Անշուշտ իր հասկացած ձեւովը արտայայտուելու յանգցնութիւն է միշտ ներելի է ամէն մէկ գրողի, երբ անիկա Նարեկացիի մեծութիւնը ունի մանաւաղ, բայց Նարեկացին, պէտք է խոստովանիլ, ծայրահեղօրէն դիմած է այդ ընդզուգումին: Իր քերականութիւնը նախընթացը չունի մեր գրականութեան մէջ:

Նարեկացին բանաստեղծ է ամէն բանէ առաջ, և այս հաստատումը կը բաւէ բացատրելու համար անսպառ առատութիւնը իր փոխաբերութիւններուն: Եւ գրական այս ձեւը Նարեկացիի արտայայտութեան ամէնէն բնական, ամէնէն յաճախացեալ և հրապուրիչ առաքինութիւնն է: Փայլակով տեսնողները, հեղեղով զգացողները, անշուշտ անիկող միտքերը միայն կը յաջողին այս աստիճանով գտնել այդ հազուագէտ գոհարներէն: Ասոր մէկ ամփոփ ձեւն է պատկերը, որ դարձեալ զլիաւոր առաքինութիւններէն մին է Նարեկացիին, որոնք ընդհանրապէս աստուածաշնչական ծագում ունին:

Սակայն ինչ որ կը դատէ Նարեկին աւոթքները մեր սրբազան մատենադրութեան նմանաչունչ կտորներէն, և ինչ որ Նարեկի անբաժան առաքինութիւններէն մին է, ուժգնութիւնն է ատիկա պատկերներու, բացատրութեանց, շուշի և զգայական վիճակներու, որոնք արագ արագ իրարու և տեւել կը նետուին տեսակ մը տարբերակի հրաբուխով:

Հետաքրքրական է որ գրքին զլուխ-

ները հակառակ իրենց նոյնութեան, տեսակ մը լիութիւն ունենան իրենք իրենց մէջ: Ամէն ազօթք կը մեկնի երազէ մը, մեղքէ մը, արցունքէ մը կամ յոյսէ մը: Բայց անոր զանազան մասերը իրարու կը շաղկապուին, շնորհիւ այն շուկին որ կը լեցնէ բոլոր տողերը, էջերն ու գլուխները առանց բեկանելու:

Ուժգնութիւնը զրական յատկութիւն մը ըլլալէ դադրած է նարեկացիին մէջ, դառնալով անոր արուեստին ընդհանուր, անաշույլ, անխուսափելի բարեխառնութիւն: Անկազ մթնոլորտ մըն է որ ամէն կողմէն կը պարուրէ զրազէտին ամբողջական կազմը: Յետոյ անհասականութեան շատ զօրաւոր շեշտ մը բոլոր այս պատկերներու, բարեպաշտութիւններու, բըխուձներու և հոմանիշներու անհուն և ընկճող տեղատարափը կը տողանցէ և կը թափանցէ և ամէնէն անշշան անկիւններուն իսկ կը հաղորդէ բարախուն ու արիւնք բան մը, զործը վերածելով խռովիչ, յուզիչ ու շահեկան բանի մը:

Հակառակ այս բոլորին սակայն, նարեկացիին ոճը հաղորդական է ու խորհրդաւոր, և այս յատկութիւններուն շնորհիւ գլխաւորաբար սիրուած ու բարձրօրէն յարգուած մեր ժողովուրդէն:

Կուակալներին. — Շատ քիչ բան կը գտնէ նարեկի ոճը շափուած բարբառէն: Արդէն շատ մը տեղեր ինքնիրեն ոճը կը վերածուի տաղաչափութեան: Գիտակի՞ց թէ բնազգական: Երկու պարագան ալ կըրնանք ընդունիլ, բայց բացատրած չենք ըլլալ որ այդ տարօրինակ կշռականութիւնը՝ որ իր նմանը չունի մեր գրականութեան մէջ:

Նարեկին տողերը, անհուն զանազանութեամբ կը տարածուին, թաւալուն ու աճող յառաջատուութեամբ, որպէսզի տարագին մտածումը կամ պատկերը: Բանաստեղծը կը զարնէ ու կը զարնէ իր ոսկի մուրճը գացցումին՝ որ հրաշքով կարծես կ'աճի, առանց նմանելու սակայն երբայական մատենագրութեան զուգակշռութեան:

Երաժշտական շեշտ հասկացողութիւն մը, աւելի ճիշտ ճաշակ մը, նարեկացին կ'առաջնորդէ ֆրագներու մասնաւոր դասաւորումներու, և ճնշումին տակն է ձայներու թելադրած համաձայնութեան:

Զօրաւոր են նարեկացիի զգայնու-

թիւնները, բայց իր մտածումը քիչ անգամ կը յաշողի զանոնք վերածելու իմացական ինքնատիպ գրութեան մը: Ասիակ ձեւն է շատ զօրաւոր արուեստագէտի մը որ աւանդի բացառիկ զգայնութիւններ ունի և զանոնք արտայայտելու համար չի վարանիր փորձելու ամէնէն արտակերպ յանգրգնութիւնները: Ձեւը վերջապէս բանաստեղծի մը, որ զգայնութեան և երեւակայնութեան զօրաւոր ճնշումին տակ յորինեց իր պարբերութիւնները, թէ և նուազ դասական, բայց յորդ, բայց գիւտով և կայծակով թրթռուն:

Տարբեր. — Երեւակայութիւնը հասարակաց է բոլոր տեսանողներուն ջով, անկա իրերը չի կրնար ընդունիլ իրմէն ներս, առանց անոնց յորինածութիւնը եղծելու, կամ առնուազն անոնց վրայ տաւածելու երանգը իր հոգիին: Առանց նոյն պէս իրերուն թելադրանքը զարգացնելու, ստուարացնելու, տանելով զանոնք իրենց անդրազոյն կարելիութեանց: Նոյն ոյժն է որ բարոյական ըմբռնումները ներթափանց զգայնութիւններու կը վերածէ ու միտքն ու մեղքերը տեսանելի առարկաներու և էականերու ձեւով կը տեսնէ:

Նարեկացիին երեւակայութիւնը յոգնիլ չի գիտեր: Յետոյ այդ երեւակայութիւնը օգտակար եղած է մանանանդ ձեւի ստեղծութիւններուն: Անկէ կը մեկնին նարեկացիին բացատրական բոլոր գիւտերը, պատկերները, փոխաբերութիւնները, ակնարկութիւնները և նմանութիւնները:

Հակառակ սարսափի զգայնութեանց աստուածութեան, զիրքը իրողուած է իրականութեան, միշտ դեռ ճանթելի բոլոր լըղացումները կը կապուին երեւակայութեան: Նարեկացին չէ կերուած երկնքի անդոհանքէն ինչպէս չէ խորտակուած մեղքին լեռնացող ճնշումէն:

Յեղոյնի գիծ. — Դժուար է իբրեւ կնիք և շօշափելի զգայարանք նարեկի մէջ հաստատել այս երեւոյթը: Դժուար է ամբողջ հատորին մէջ որոշ կերպով գտնել և սեւեռել այն գիծերը, որոնք ցեղ մը, անոր մէկ պահը, անոր զգայնութեան քանի մը մեծ գիծերը որոշ կերպով մատուցանեն մեզի: Նարեկը իբրեւ մտածում կը հպատակի մարդկային ընդհանրութեան պահանջի մը, որ քրիստոնէական հասարակապետութիւնն

է, Թէև պէտք է ըսել թէ նոյն ժամանակի
Հոռոմական Բարոյայութեանը և յոյն աս-
տուածաբանները կնիքին տակն են մտածե-
լու և զգալու նոյն ընդհանրական կերպին,
և եթէ կարգ մը զգայաթիւերը գրեւնք կը
կապին ցեղային որոշ առհասուրիւններու,
նոյն բանը կարելի է ընդհանրել նաև Նա-
բեկի մէջ:

Ոմանք սիրած են Նարեկի ելեւէջքին մէջ, անոր լեռնացումներու և դաշտացումներուն վրայ, անոր գոյներու այլազանութեան և հոսումներու թափին տակ տեսնել մեր երկրի իր լեռներու, գետերու, դաշտերու, հովիտներու անպարզագիշտութեամբը։ Սակայն արուեստագէտի գործին մէջ իր պատկանած երկրի Ֆիզիոնոմիյն փնտռելը և փոխադարձաբար, սիրելի և ճիշդ տեսութիւն մը ըլլալէ դադարած է, Կասնզիի արուեստը արտէն բանէ առաջ մասնաւորութեանքն դհանրացումն է։

Անշուշտ թէ մեծ է միջավայրին դերը անհատներու եւ անոնց ստեղծագործու-
թեանը մէջ, ինչպէս նաեւ անոնց ազդեցու-
թիւնը ժողովուրդի նկարագրին վրայ: Յոյ-
ներ պիտի չկրնային ըլլալ այն ինչ որ ե-
ղան, եթէ չունեցային Յունաստանի կլիման
է միջավայրը: Շատ սովորական է ըսել,
ականաբարով Յունաստանի մեղմ, յստակ
է խաղաղ կլիմային, թէ մշուշ չկայ ինչպէս
յոյն երկնակամարին, նոյնպէս յոյն մաքին
վրայ: Անոր համար մշուշոտ է խորհրդա-
ւոր բանաստեղծութիւնը, գերմանական բա-
մանքիվով, սքանախնաեան սէմպոլիզմը, եւ
հիւսիսայրին երկիւրեքուս անորոշութիւնը
եւ անաթթ են հոյիւններու:

Իսկ ծոփերու հատկտեայ վիճակը եւ լեռներու ցածութիւնը, պատճառ եղած է որ Յունաստանի Մէջ չձիկ անասմանու թեան գաղափարը: Անոնց մօտ անասմանը անորոշն է, ինչպէս անորոշը անձն է եւ հրէշային: Պղատան կը հաստատար հոգիներու զարկենայողման, բայց կը մտթէր անոնց

վերադարձել յաւիտեանականութիւնը: Հնդկաստանի մէջ, օրինակի համար, ընդհակառակն ամէն ինչ անվարձանին ու յաւիտեանականութեան կնիքով է կնքաւոր, որովհետեւ հոն ամէն ինչ, լեռ, դաշտ, գետ, անտառ եւ ծով, ժողովուրդի մտքին համար գէթ, սկիզբ ունի բաց վերջը գո՛ւնար է տեսնել: Հնդկաստանի մէջ ամէն ինչ համաձայն մի-միջայրի անդարաբարձօմնեանուն, խորհրդաւոր է, անասհման, անորոշ, անորակելի, Նիքրամային բոլորու աստիճան:

Իացի բուռն և արագ զգրգուռմէն որ մեր ցեղին կարեւոր զիծերէն մին է և որ Նարեկի աղօթքներուն մէջ ամենէն աւելի յաճախուած պարպումի ձև մըն է, գո՞ւար է հանդիպիլ որոշ կերպով ուրիշ տարրերու: Թող ի՞նչ մեր գալականութիւնը առհասարակ աղքատ է իր կարգի հոգեարարացուցական տաւիքներով, նոյնիսկ մեր պատմիչներու ջով, չատ հազուադիտ քանի մը բացառութիւններէն զատ, ուր աւելի նկարագրական է քան հոգեբանական. եթէ նկատի չուենանք մեր նկարագիրը յատկանշող երկպառակութեան, անիշխանականութեան, ստորնութեան, արհամարհոտ ըմբոստութեան, իրարատեցութեան դասական մեղքերը, որոնց քաւութեան համար հարկերամահաններ բաւ չեղան, Եթէ Նարեկը իր տարրերով նուազ հայեցի կը թուի ըլլայ, իր հոգեբանութեամբ զուտ հայկական է: Պատմական դժգոհակ պայմաններ, և արտաքին հարուածներ ստիպել են հայը որ իր աչքը ուղղէ երկինք, Վերին Ուժին, Նարեկը հայուն շրջուած սիրցաններգութիւնէ է օգրի և աղօթքի ձիւնի տակ:

Նարեկացին իր այս ողբերգութեամբ
հայ մարդու հոգին է ցուցադրած համաշ-
խարհային տրամալին մէջ, ապաշխարող
հայ մարդուն, որ վիշտերով է լեցուն ու կը
կանայ իր հոգիին անդին՝ փարատել Բար-
ձեանյօ օժանդակութեամբ:

(5)

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ